<doc doc.Title="Eki asır arasında" doc.Originals_author="Kerimov İsmail" doc.Alphabet="Cyrillic" doc.Publication_year="1995">

Бунынъ себеплери, эбет, языджыларымызнынъ азлыгъында дегиль.

Олар бизде юзлернен эди.

Эм иджатларынынъ зайыфлыгъында да дегиль.

Чюнки Бора Гъазы, Резмий Бахадур, Ашыкъ Умер, Джевхерий киби шаирлеримиз иджатларынынъ юксеклиги иле дюньягъа мешурдырлар!

Бойле буклет басылгъанынынъ эсас себеби.

Занымджа, чокъ сене девамында, яшадыгъымыз империя идаресининъ тар къафалы сиясети ве зайыфлыгъындадыр.

Чар заманларында олгъан дешетли сиясий ве икътисадий тазйыкъны козь огюне алмасакъ биле, та 1920 сенелерининъ башындан бутюн матбуат ве полиграфия махсулатымыз шиддетли незарет алтында тутулып, эр бир иджаткярнынъ иши сонъ дередже чаналатыла яхут аслы да ёкъкъа чыкъарыла эди.

О вакъыт куньделик матбуатымызда булунгъан (тилимиз, эдебиятымыз ве тарихымыз иле багълы) парчаларны айры китаплар шеклинде нешир этеджек эдилер, языджыларымызнынъ чокъ томлукъ эсерлери, назм ве несир антологиясыны нешир этеджек эдилер, медениетимизни юксельтеджек даа башкъа бинъ-бир тюрлю ишлер этеджек эдилер...

Эттирмедилер!...

Бир чокъ шаир ве языджыларымызны 1920 ве 1930 сенелери „миллетчиликте“ къабаатлап къуршун джезасына огъраттылар.

Белли башлы языджыларымыздан ич бириси бу ийлекяр ве мераметсиз джеза алетинден къуртуламадылар.

Сюргюнликтеки алымыз эпимизге беллидир...

Биринджи йылларындан башлап комендант чызмасы, ачлыкъ ве хасталыкълар къурбанлары, бутюн джемаатымызнынъ джан чекишюви...

1960-ларда „бузлар ирип башлады“ деген лафлар бар.

Амма миллетимизнинъ ич бир меселеси мейдангъа чыкъарылмады ве чезильмеди.

Эр бир адымымызгъа ясакъ, ясакъ, ясакъ!— деп багъырылды.

Белли языджыларымыз Э.Шемьи-заде ве Ш.Алядин шу сенелери Багъчасарайдаки Хансарай кутюпханесинде чалышаджакъ олдылар...

Кутюпханеге киргенлерине бир къач саат кечмезден, аман къоруйыджы хадимлер келип, оларны ялынъыз китапханеден дегиль, Къырым озюнден биле чыкъардылар...

О заманлары бир де бир эски шаир яхут языджымызнынъ иджады монографик шекильде огренильмесини ве Къырым архивлери, бир чокъ дигер керекли менбалар биз ичюн бус-бутюн къапалы ве ясакъ олгъанлары себебинден эдебиятымыз бир талай къалабалыкъларгъа огърады, бир языджынынъ эсери дигер языджынынъ адындан чыкъты, бир эсер дигер эсер иле къарышты, айны бир языджынынъ терджимеиалы учь-дёрт чешит вариантларда нешир олунды...

Амма чокъ шукюрлер олсун, сонъ заман Къырымда халкъымыздан гизли архив ве кутюпханелернинъ устю ачылмасы, бойле къалабалыкълардан бир парча олса да къуртулмагъа ярдым этмекте.

Бунъа къошма оларакъ, девлет худутларынынъ агъыр килитлери къырылмасы, демир перделернинъ аз-бучукъ котерильмеси ве чешит юртларнынъ халкъы бири-дигерине къатнамасы базыда джоюкъ сайылгъан эльязмалар, янъы тафеилят ве эмиетли малюматларнынъ эльде этильмесине себепчи олдылар.

Бу ве бунъа бенъзеген меселелер итибарыле буклеттеки языджыларымызнынъ терджимеиалы ве иджатлары акъкъында малюматларнынъ аман-аман эписи янъы менбалар иле къыяс эгилип бир тарафтан янъы тафеилят ве малюматлар иле зенгинлештирильселер, дигер тарафтан эскирген фикирлер ве янълыш фактлардан темизлендилер.

Эбет, бунынъле XIX асырнынъ сонъу ве XX асырнынъ башындаки эдебиятымызнынъ бутюн тююмлери чезильди десек, янълыштыр.

Лякин бугуньде эльде этильген ильмий чокъракъларнынъ эсасында берильген шейлер бир аранынъ яхут этильген бир дереджeнинъ нетиджесидир демек мумкюн.

Буклеттеки языджыларымызнынъ терджимеиалларыны козьден кечирир экенмиз, оларнынъ аман-аман эписи юксек бильги ве тасиль саиплери олгъаныны коремиз.

Сорбонна (Франция), Султание (Турция), Аль-Азхар (Мысыр), С.-Петербург университети ве дигер бир сыра дюньяджа мешхур окъув юртлары бир чокъ языджыларымызнынъ тасиль мекянлары олгъан эди.

% Амма бунъа бакъмадан ильк окъувлары беш юз йыллыкъ тарихы олгъан Багъчасарайдаки „Зынджырлы“ медреседе кечкени себебинден иджатларында миллий анъ, миллий рух, миллий аньанелер ачыкъ корюнмектедир.

Фоторесимлернинъ озьлерине кельгенде, буларнынъ чокъусыны 1970 сенелерден башлап топладым.

Бир сыра языджыларнынъ эки-учь чешит фоторесимлери олгъанындан, базыда сайламагъа да чаре олды.

Лякин айры муэллифлернинъ оригиналь фоторесимлери булунмадыгъы ичюн, эски газет яхут дергилерден тапылып фото усулыле чыкъарылып алынгъандырлар.

Буклетте XIX асырнынъ сонъу ве XX асырнынъ башында иджат эткен муэллифлернинъ портретлери хронологик сюретте сыраланып берильселер де, эдебий инкишаф эснасы чешит девирлерге болюнгенинден, языджыларнынъ фаалиет заманыны айрыджа юзь огюнде тутмалыдыр.

Дерсханелерни донатмакъ, талебе ве студентлернинъ здебиятымызны огренюв ишини енгиллештирмек макъсадынен буклет буюк форматта нешир этиле.

% Исмаил Асан-огълу Керим 1995 сенеси июньнинъ 24.

УСЕИН ШАМИЛЬ ТОХТАРГЪАЗЫ

(1881 — 1913)

У.Ш.Тохтаргъазы 1881 сенеси Кок-Козь коюнде догъды.

Пек яш чагъында бабадан оксюз къалгъаны ичюн белли-башлы бир тасиль алып оламады.

Башлангъыч кой мектебини битирген сонъ, къоранталарынынъ кечинмеси ичюн чешит ишлерде чалышмагъа меджбур олды.

% Осьмюрлик чагъында Акъмесджитте „Учительская семинария“ семинариясыны битирди.

1895 сенеси Ялта этрафындаки Аутка коюне барып оджалыкъ фаалиетини башлады.

Кучюк талебелерге яхшыджа анълашылмасы ичюн озь башына янъы усул дерсликлерини тертип этип эльязма шеклинде къулланды.

1902—1903 сенелери Керич больгеси Сараймен коюнде ве 1904 сенесинден башлап Кефе больгеси Харджибие коюнде джемаат ярдымынен мектеп ачып оджалыкъ этти.

У.Ш.Тохтаргъазы чокъ истидатлы бир оджа олгъанындан гъайры, кемане ве фисгармонияда чалгъан аджайип уста ве йырджы эди.

Миллетининъ чар зулумындан къуртулмасы ичюн фааль арекетлерде булунды.

1906 сенеси инкъиляпчы сыфатында чар охранкасы тарафындан такъип этилип Кок-Козьге къайтмагъа меджбур олды.

Базы малюматларгъа коре, шу вакъытлары кой фукъарелерининъ менфаатларыны къорчалап учь дефа С.-Петербурггъа Земство идарелерине барып кельди.

Орталыкъ бир парча дурулгъан сонъ, 1909 сенеси кене Харджибиеге келип оджалыкъ фаалиетини девам этти.

Авам халкъны мутаассипликтен къуртармагъа тырышып, чешит маарифперверлик хызметлери иле де огърашты.

Лякин онынъ прогрессив фаалиети базы джаиль кой агъаларынынъ хошуна кетмеди.

Шаирни ортадан къалдырмакъ истеген айры шахслар пейда олды.

Нетиджеде, 1913 сенеси сентябрь 17 куню Харджибиеде оны пычакълап ольдюрдилер.

Ильки шиирлерини осьмюрлик чагъында язды.

Базы эсерлери сиясий мизадж ташысалар, базылары мутаассиплик ве джаилликке къаршы догърултылгъанлар.

1905—1907 сенелериндеки сербестликлер заманында „Терджиман" газетинде, „Шура" ве „Янъы асыр" киби дергилерде бир къач парчалары нешир олунды.

1910 сенеси Къарасубазарда „Налейи Къырым" серлевалы шиирлер меджмуасы басылды.

1930 сенелерининъ экинджи ярысында, У.Ш.Тохтаргъазынынъ эльязмалары тапылгъан сонъ, Къырымтатар ильмий-тешкерюв институты тарафындан эки томлукъ сайлама эсерлери неширге азырлангъан эди.

% Лякин дженк башланмасы себебинден басылмайып, сюргюнлик девиринде эльязмалар гъайып олдылар.

Эдебият тарихымызда У.Ш.Тохтаргъазы ялынъыз шаир дегиль де, пек уста драматург ве несирджи киби де беллидир.

Онынъ „Моллалар проекти“ (1909), „Рахимсиз бабалар..." киби пьесаларына ве „Ягъмур дувасы“ (1906) икяеси, „Саадет адасы" (1911) романына озь вакъытында юксек къыймет кесильген эди.

Дженктен сонъ, „Эдебият хрестоматиясы“ (1971) ве „Саадет ичюн“ (1976) китапларында отузгъа якъын эсери нешир олунгъандыр.

ИСМАИЛ-БЕЙ ГАСПРИНСКИЙ

/1851-1914/

Исмаил Мустафа огълу Гаспринский 1851 сенеси март 8(21) куню Авджыкойде догъды.

Вакъты иле Акъмесджитте, Москвада, Воронежде, Истанбулда ве Парижде тасиль алды.

Алты йыл девамында чешит татар мектеплеринде рус тили оджасы олып чалышты.

1879 сенеси Багъчасарайда шеэр Головасы оларакъ сайланды ве бу вазифеде 1883 сенесине къадар булунды.

Публицистикагъа авеслиги ве истидады оны яваш-яваш газетеджилик фаалиетине кетирди.

1883 сенеси апрель 10(23) кунюнден башлап омрюнинъ сонъуна къадар „Терджиман“ ве арада „Миллет“, „Алем-и-нисван“, „Ха-ха-ха“, „Алем-и-субъян“ киби газет ве дергилер нешир этти.

Кендисининъ шахсий типографиясында куньделик матбуатындан гъайры, илим ве турмушнынъ чешит сааларына багъышлангъан юзлернен китап ве рисалелер басып, миллий тасильнинъ дереджесини чокъ керелер юксельтти.

„Тильде, фикирде, иште — бирлик!“ шиарынен тюркий халкъларнынъ бири-бирине якъынлашмасы ве миллий медениетлери, сиясий анълары осьмеси огърунда буюк хызметлер япты.

Медений, ичтимаий ве сиясий фаалиети ичюн 1910 сенеси “Кеуие сій шопсіе тизиїтап” адлы франсыз дергисининъ эйети тарафындан халкъара Нобель мукяфатына такъдим этильди.

Бедий иджадыны 1887 сенеси „Фрэнкистан мектюплери“ адлы романынынъ неширинден башлады.

Асылында И.Гаспринскийнинъ „Фрэнкистан мектюплери“ „Дар уль-Рахат мусульман лары“, „Африка мектюплери“, „Къадынлар улькеси“ киби несир парчалары, кендисининъ эсас къараманлары ве сюжет ёлакъларынынъ бири-бирине мантыкъий сюретте багъланмасынен, шартлы оларакъ „Молла Аббас“ роман-эпопеясыны тешкиль этелер.

Бу ердеки бедий метин — автобиографик мизадж ташыгъан элементлер, тарих, джемиетнинъ икътисадий ве сиясий къурулышы, чешит фаразлар киби шейлерни къаврап ала.

Озь вакъытында „Дар уль-Рахат мусульманлары“ парчасы араб ве фарс тиллерине чевирильгендир.

Дженктен сонъ бу парча чешит анълатмалар ве лугъатлар иле „Иылдыз“ дергиси /1993,№1/ ве „Къырымтатар эдебияты“ /1995/ къулланма дерслигинде нешир олунды.

1905 сенеси муэллифнинъ „Кунь догъды“ адлы романы дюнья юзюни корьди.

И.Гаспринскийнинъ эр эки романы ве дигер бедий парчалары тюрк ве умумен мусульман дюньясынынъ сиясий ве бедий фикирининъ шекилленмесинде буюк роль ойнадылар.

Исмаил-бей Гаспринский 1914 сенеси сентябрь 11 (24) куню вефат этти ве Багъчасарайдаки „Зынджырлы“ медресесининъ азбарында дефн этильди.

АСАН ЧЕРГЕЕВ (1879 — 1946)

А.Чергеев 1879 сенеси Ор уездининъ Ачикеч коюнде догъды.

Башлангъыч тасилини ерли мектепте алды.

1892—1899 сенелери Акъмесджиттеки къырымтатар оджалар семинариясында окъуды.

Коюне къайткъан сонъра, Земствода чалышты.

1909 сенесинден Акъмесджитте яшап, оджалыкъ иле огърашты.

Айны сенеси Джанкойде М.И.Абкиннинъ матбаасында кирил арифлери иле „Эшит, мевта не сёйлиюр“ поэмасыны 12 саифелик брошюра шекилинде нешир этти.

Бу эсерде чар Русиесининъ таламаджылыкъ сиясетини тенкъит япкъаны ичюн 1912 сенеси махкеме этилип тюрьмеге быракъылды.

Лякин 1913 сенеси Романовлар сюлялесининъ 300-йыллыгъынен багълы амнистияда азат олунды.

1914—1920 сенелери арбий хызметте булунды ве сонъра Къырымнынъ чешит ерлеринде оджа олып чалышты.

1946 сенеси Озьбекистаннынъ Андижан тарафларында сюргюнликте вефат этти.

Эдебий фаалиетини Акъмесджит семинариясында окъугъан вакъытта башлады.

„Къарт багъчаджы“ (1899), „Козьяш хан-чешмеси“ (1908), „Аджы Ислям молла“, „Омюр — чыракъ“ ве дигер эсерлеринде индже дуйгъулар иле бераберликте базыда кескин сатирасыны ифаделеди.

А.Чергеевнинъ „Такъдир“ (1917), „Айванлар не айта“ (1928), „Тильки ве къоян“ (1928) киби эсерлери айры китапчыкълар оларакъ басылдылар.

„Терджиман“ газетининъ хаберине коре, А.Чергеев 1913 сенеси И.Муфти-заденинъ русча язылгъан „Къырым мусульманларынынъ аскерий хызмети“ китабыны къырымтатарджагъа чевирди.

Дженктен сонъ, муэллифнинъ бир къач эсерлери „Эдебият хрестоматиясы“ (197 1), „Саадет ичюн“ (1976) китапларында ве „Янъы дюнья“ (1991, № 39) газетинде нешир олунды.

БЕКИР ЧОБАН-ЗАДЕ (1893 — 1939)

Бекир Чобан-заде 1893 сенеси Кефе больгесининъ Аргъын коюнде чобан Къуртваап акъайнынъ къорантасында догъды.

Ильк тасилини кой мектебинде ве орта тасилини Къарасувбазардаки рушдие мектебинде алды.

1909 сенеси Истанбулгъа кетип, «Султание» медресесине окъумагъа кирди.

Айны заманда андаки „Къырымтатар талебе джемиети“ адлы сиясий тешкиляткъа аза олды.

1914 сенеси, джихан дженки башланмасы себебинден, Къырымгъа къайтты.

1915 сенеси Одессагъа кетип, аз бир муддет андаки институтлардан биринде русча окъуды.

1916 сенеси Маджаристангъа ёлланып, Будапешт университетининъ шаркъ тиллери шубесине кирди.

Университетте окъудыгъы заман, XIII асыргъа аит „Кодекс куманикус“ адынен белли олгъан къырымтатар язма ядикярлыгъы узеринде чалышаракъ, 1919 сенеси оны докторлыкъ диссертация сыфатында къорчалап профессорлыкъ ильмий унваныны къазанды.

Бир къач вакъытлар Будапешт ве Лозанна университетлеринде чалышты.

1920 сенеси Къырымгъа къайтып, Тотайкойдеки педагогика техникумында оджалыкъ этти.

1922 сенеси Къырым университетининъ шаркъ шубесине ишке кирди.

1924 сенесинден репрессиягъа огърамасына къадар Азербайджан университетинде чалышты.

Озь девирининъ энъ корюмли тюркшынасларындан оларакъ онларнен ильмий макъале ве китаплар нешир этти.

„Ананъ къайда?“ адлы ильк шиири 1913 сенеси Истанбулда чыкъкъан „Яш татар язылары“ меджмуасында нешир олунды.

Бир чокъ шиирлери 1928 сенеси Акъмесджитте басылгъан „Боран“ топламында, 1935 сенеси Румынияда чыкъкъан „Къырым шиирлери" джыйынтыгъында, 1955 сенеси Истанбулда Баттал Таймаз тарафындан азырлангъан „Къырымлы Бекир Чобан-заденинъ шиирлери“ китабында ве 1971 сенеси Ташкентте басылгъан „Шиирлер“ топламында дюнья юзюни корьдилер.

Бедий иджадынынъ энъ гурьдели девири — Будапештте окъугъан вакъты эди.

% О йыллары Будапешт кутюпханесинде язып къалдыргъан „Къавал сеслери“ адлы эльязмасы якъынларда Тюркиеде нешир олунды.

</doc>